

The role and function of women in the Islamic Council of the Fifth Period (1375-1379 AH)

Nooraldin Nemati*

Abstract

Parliament as a modern social institution has a long background in Iran, relative to other middle eastern countries. After the constitutional revolution, women gain more influence in cultural, social political and administrative arenas, and this did not decline after the Islamic revolution, and even decreased in some levels. Women's participation had major improvement in the fifth Islamic consultative assembly (1375-1379 SH) both in quantity and quality. In this period, female representatives number reached to 14. These representatives with some help from the others formed committees on women, youth and family issues, and expand lawmaking from these especial prospective. They helped improve the status of family and women, with active involvement in writing drafts, representing bills on the floor and inter-assembly duties. This research is trying to answer how female representatives of the fifth assembly made it easier for other women to participate in social activities. The paper is based on the hypothesis that they did these with discerning knowledge of their own status, and with supporting the social institutes, focused activities in the assembly, and passing or changing laws, worked to further women's causes in the society.

Keywords: The Islamic Council, the fifth parliament, female representatives, women's issue, the constitutional law.

* Associate Professor of History, University of Tehran, Tehran, Iran, n.nemati@ut.ac.ir

Date received: 2023/04/26, Date of acceptance: 2023/07/26

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

نقش و عملکرد زنان در مجلس شورای اسلامی دوره پنجم (۱۳۷۵-۱۳۷۹ش)

نورالدین نعمتی*

چکیده

پارلمان به عنوان یک نهاد مدنی مدرن در ایران، در سنجش با سایر کشورهای خاورمیانه سابقه قدیمی تری دارد. پس از پیروزی جنبش مشروطه، زنان در ساختارهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اجرایی جامعه ایران، نسبت به دوره‌های پیشین از موقعیت بهتری برخوردار شدند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، جایگاه زنان در حوزه‌های مختلف نه تنها کاهش پیدا نکرد، که در بعضی موارد افزایش هم یافت. در دوره پنجم مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۵-۱۳۷۹ش) مشارکت زنان از نظر کمی و کیفی، بهبود چشم‌گیری داشت. در این دوره، تعداد نمایندگان زن به ۱۴ نفر افزایش یافت. این نمایندگان با کمک سایر هم‌تایان خویش، کمیسیون زنان، جوانان و خانواده را تشکیل دادند و از منظر مسائل زن و خانواده به قانون‌گذاری پرداختند. آن‌ها با نقش‌آفرینی و حضور مؤثر در تهیه پیش‌نویس، ارائه طرح‌ها و فعالیت‌های بین‌المجالس، با تصویب قوانین مهمی به رشد و تعالی زن و خانواده در جامعه کمک کردند. تحقیق حاضر، با بهره‌گیری از روش پژوهش کیفی و رویکردی تحلیلی-توصیفی، در پی پاسخ به این پرسش است که فعالیت نمایندگان زن در دوره پنجم مجلس شورای اسلامی، چه پیامدهایی برای جایگاه بانوان در جامعه داشت. فرضیه پژوهش چنین است که نمایندگان زن با حمایت نهادهای مدنی و فعالیت هدفمند در پارلمان، با تصویب و اصلاح قوانین، به پیشرفت موقعیت زنان در جامعه کمک کردند.

کلیدواژه‌ها: مجلس شورای اسلامی، مجلس پنجم، نمایندگان زن، مسئله زنان، قانون اساسی.

* دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه تهران، تهران، ایران، n.nemati@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۰۴

۱. مقدمه

با پیروزی جنبش مشروطه و تغییر ساختار سیاسی ایران، نهاد «مجلس شورای ملی» یا «پارلمان»، به یکی از ارکان مهم قدرت در ایران تبدیل شد و به جهت‌دهی در حوزه سیاست پرداخت؛ با این حال، سرنوشت مجلس در ایران همواره با فراز و فرودهای بسیاری همراه بود. پس از برافتادن قاجاران و برآمدن دودمان پهلوی در ایران (۱۳۰۴ش)، مجلس شورای ملی با چالش‌های فراوانی روبه‌رو شد که به یک معنا، مرده‌ریگی از ابهام‌های مندرج در متن قانون اساسی مشروطه بود. در دوره پهلوی اول (۱۳۰۴-۱۳۲۰ش)، رضاشاه و حلقه هم‌فکران او با بهره‌گیری از ارتش نوین، بورکراسی جدید و پشتیبانی دربار، ساختار سیاسی و اجتماعی ایران را از اساس دگرگون کردند؛ اما این تحول با رشد نقش مجلس و مشارکت سیاسی مردم همراه نبود و مجلس تا پایان روزگار رضاشاهی، عملاً به یک نهاد مطیع و تشریفاتی مبدل شده بود که به تعبیر آبراهامیان، چونان جامه‌ای زینتی، بدن عریان حکومت نظامی رضاشاهی را پوشش می‌داد (آبراهامیان، ۱۳۸۴: ۱۷۲). همین نکته درباره نقش و مشارکت سیاسی زنان نیز صادق است.

با آغاز جنگ دوم جهانی (۱۹۳۹-۱۹۴۵م)، یورش متفقین به ایران و برافتادن رضاشاه از سلطنت (شهریور ۱۳۲۰ش)، قدرت بین نهادهای مختلف تقسیم شد، مجلس بار دیگر نقش و کارکرد فعال خود را بازیافت و تا کودتای سال ۱۳۳۲ش، چونان نهادی تأثیرگذار و تصمیم‌گیرنده در حوزه سیاست‌های داخلی و خارجی ایران باقی ماند. در سراسر دوره پهلوی دوم (۱۳۲۰-۱۳۵۷)، یازده بار مجلس شورای ملی تشکیل شد؛ اگرچه با کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ش و برکناری دولت محمد مصدق، از دوره ۱۸ تا ۲۴ مجلس شورای ملی، انتخابات بیشتر جنبه نمایشی و مجلس کارکردی نمادین و تشریفاتی داشت؛ در این دوره با اقداماتی چون تشکیل «شورای عالی زنان»، اعطای حق رأی به آن‌ها و اختصاص چند کرسی به زنان در مجلس، تدابیری جهت بهبود شرایط زنان در جامعه انجام گرفت؛ اما اقدامات مزبور عملاً تأثیر عمده و پایداری در بطن جامعه در پی نداشت.

با آغاز انقلاب اسلامی، زنان نیز همپای مردان به صف انقلابیون پیوستند. پس از پیروزی انقلاب نیز بر اساس اصول سوم و هشتم قانون اساسی، حضور زنان در تمامی امور سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی به رسمیت شناخته شد. همچنین بر اساس اصول ۶۲، ۷۱، ۷۶، ۸۴ و ۸۹ و ۹۰ قانون اساسی، «مجلس شورای اسلامی» یکی از ارکان مهم تصمیم‌گیری و نظارتی کشور شناخته شد. زنان در همان دوره اول مجلس با شرکت در انتخابات و برگزیده‌شدن

نقش و عملکرد زنان در مجلس شورای اسلامی دوره پنجم ... (نورالدین نعمتی) ۲۹۳

به‌عنوان نماینده، سعی در یافتن موقعیت بهتری در ساختار اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشور داشتند و همین روند، در ادوار بعدی مجلس نیز به شیوه‌ها و راهکارهای گوناگونی تکرار شد. پژوهش پیش‌رو، در پی پاسخ به این پرسش است که فعالیت نمایندگان زن در دوره پنجم مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۵-۱۳۷۹ش)، چه تأثیر و پیامدی در جایگاه و نقش زنان در بستر جامعه داشت؟ به عبارت دیگر، آیا فعالیت پارلمانی و سیاسی نمایندگان زن مجلس پنجم، موجب تغییر و بهبودی در شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ایشان در بستر جامعه ایران شد؟ فرضیه پژوهش حاضر چنین است که نمایندگان زن با آگاهی از ظرفیت‌ها و فرصت‌های خود به طور خاص و توانمندی‌های بانوان ایرانی به طور عام، زمینه‌های حضور مؤثر زنان را در جامعه فراهم کردند و ضمن برخورداری از حمایت‌های نهادهای مدنی و فعالیت هدفمند در مجلس، با تصویب و اصلاح قوانین، به پیشرفت جایگاه زنان در جامعه کمک کردند.

۲. پیشینه پژوهش

درباره موضوع عملکرد نمایندگان زن در مجلس شورای اسلامی، تحقیقات و پژوهش‌های اندکی صورت گرفته است. در این زمینه، بیشتر نوشته‌های موجود نیز آثاری هستند که از سوی «مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی» منتشر شده و برای محقق، به ویژه پژوهشگر حوزه تاریخ، خصلت دوگانه منع-مأخذی دارند. پژوهش قوانین، طرح‌ها، لوایح مربوط به زنان و خانواده در مجلس شورای اسلامی ۱۳۷۵ تا ۱۳۷۹ دوره پنجم، که به کوشش شهناز رجبی و همکارانش نوشته شده و از سوی «انتشارات مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی» به چاپ رسیده است و یا تحقیق نگاهی به کمیسیون امور زنان، جوانان و خانواده در دوره پنجم مجلس شورای اسلامی، تألیف شهناز رجبی، از همین سنخ آثار هستند. این قبیل نوشتارها که به صورت برخط نیز در دسترس عموم قرار دارند، مجموعه‌ای غنی از قوانین، لوایح و طرح‌ها را شامل می‌شوند که در دوره خاصی از مجلس با محوریت موضوع ویژه‌ای مطرح شده، به کوشش پژوهشگران مجلس شورای اسلامی گردآوری شده و در دسترس پژوهشگران قرار گرفته‌اند. نکته مهمی که در این دسته از آثار دیده می‌شود، غلبه نگاه توصیفی و آماری و پرهیز از ارائه تحلیل‌های مسئله‌محور است که با توجه به زمینه نگارش آن‌ها، امری طبیعی می‌نماید.

سوی اینگونه متون، مقاله علی زارعی و یحیی فوزی با عنوان «تحلیل بافت سیاسی، اجتماعی و تخصصی نمایندگان مجلس شورای اسلامی دوره اول تا پنجم»، نوشتار علی خسرو شیری و مصطفی جوان با عنوان مجلس شورای اسلامی دوره پنجم و برخی از آثار الهه کولایی چون زن در تاریخ مجلس های ایران و «مجلس ششم و حقوق زنان»، از زمره آثار موجود راجع به سرگذشت مجلس پنجم و نقش نمایندگان زن در ادوار مجلس شورای اسلامی به شمار می آیند؛ با وجود این، آثار زارعی و خسروشیری نگاهی کلان و همه جانبه نگر به عملکرد مجلس پنجم دارند و تحقیقات الهه کولایی نیز به رغم اهمیت درباره عملکرد زنان در مجلس شورای اسلامی، از نظر زمانی و موضوعی به دوره ششم مجلس شورای اسلامی مربوط می شوند و از دایره زمانی و موضوعی پژوهش حاضر خارج هستند.

علاوه بر مسأله زنان در مجلس ششم، آثار و مقالاتی نیز با هدف بررسی مشارکت سیاسی زنان در تاریخ ایران نوشته شده اند که هر یک می توانند راهگشا باشند؛ از جمله این قبیل نوشتارها می توان به کتاب خانم نسرين مصفا با عنوان مشارکت سیاسی زنان در ایران و مقاله «عوامل محدود ماندن مشارکت سیاسی زنان (بررسی عوامل محدود ماندن تعداد نمایندگان زن در مجلس شورای اسلامی از دیدگاه زنان)»، نوشته حاکم قاسمی و فاطمه معالی، اشاره کرد. هدف از پژوهش حاضر، شناخت فعالیت های نمایندگان زن در مجلس پنجم شورای اسلامی و تأثیر آن در نقش و جایگاه بانوان در جامعه ایران است.

۳. مروری بر پیشینه عملکرد نمایندگان زن در ادوار مجلس با تکیه بر ادوار سوم و چهارم

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، اداره امور کشور به دولت موقت سپرده شد و شورای عالی انقلاب بر امور نظارت می کرد. با تدوین قانون اساسی، در فصل ششم آن، اصول ۶۲ تا ۹۸ به مجلس شورای اسلامی اختصاص یافت. حضور زنان در عرصه های سیاسی و اجتماعی، یکی از مسائل مطرح در اندیشه های امام خمینی (ره) بود (برای نمونه، ر.ک: طهماسبی، ۱۳۸۵: ص ۶۰؛ در جست و جوی راه از کلام امام، ۱۳۶۳: ص ۲۹) که در اصول و مواد متعدد قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز بازتاب یافت؛ چنانکه بر اساس قانون اساسی جمهوری اسلامی، هیچ گونه محدودیتی برای مشارکت زنان وجود ندارد. در بند چهاردهم از اصل سوم قانون اساسی، یکی از اهداف جمهوری اسلامی ایران، «تأمین حقوق همه جانبه افراد، از زن و مرد و ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه و تساوی عموم در برابر قانون» تعیین شده است.

نقش و عملکرد زنان در مجلس شورای اسلامی دوره پنجم ... (نورالدین نعمتی) ۲۹۵

مطابق اصل بیستم قانون اساسی، «همه افراد ملت اعم از زن و مرد یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند». به رغم این پشتوانه‌ها، در عمل، سطح مشارکت بانوان در عرصه‌های سیاسی، از جمله نمایندگی مجلس، تفاوت آشکاری با ظرفیت‌های پیش‌بینی شده در قانون اساسی داشت.

در اولین انتخابات مجلس در بیست و چهارم اسفندماه سال ۱۳۵۸ش، تمامی گروه‌ها، شامل احزاب با تفکرات مذهبی، چپ، نهضت آزادی و سایر دیدگاه‌ها، در انتخابات شرکت کرده و به بیان مواضع خود پرداختند (خسرو شیری و جوان، ۱۳۹۲: ۴۱). انتخابات مجلس دوم شورای اسلامی در بیست و ششم فروردین ۱۳۶۳ش برگزار شد. در این دوره، حوادث مهمی در سطح بین‌المللی، منطقه‌ای و داخلی به وقوع پیوست و برای ورود به مجلس، ملاک و معیارهایی در نظر گرفته شد. همچنین مجلس به صحنه رقابت بین نیروهای وفادار به انقلاب و پیرو خط امام (ره) تبدیل شد. در این میان، تعداد ۶۷ زن داوطلب نمایندگی شدند. آن‌ها برای بیان دیدگاه‌های خود، با رسانه‌ها مصاحبه‌هایی انجام دادند و در نهایت چهار زن به مجلس راه یافتند (رجبی، ۱۳۸۷: ۱۰ و جیره‌نده و بسطامی، ۱۳۷۸: ۴۱-۴۴).

انتخابات دوره سوم مجلس شورای اسلامی طی دو مرحله در نوزدهم فروردین ماه و بیست و سوم اردیبهشت ۱۳۶۷ش برگزار شد که همزمان با پذیرش قطعنامه ۵۹۸ مبنی بر پایان جنگ تحمیلی، حمله موشکی به هواپیمای مسافربری ایران و اصلاح قانون اساسی بود. در انتخابات این دوره، ۲۰۰۱ نفر برای نمایندگی مجلس ثبت‌نام کردند که از این میان، ۱۶۱۵ نفر تأیید صلاحیت شدند. تأیید صلاحیت در انتخابات مزبور نسبت به دوره پیش ۲۶ درصد رشد داشت (روزنامه کیهان، ۱۳۶۷: ۱۴). مجلس سوم بیشتر شامل متتخبان «مجمع روحانیون مبارز» و افراد همسو با آنان بود. اکثریت نمایندگان مجلس از جبهه چپ بودند. در مجلس این دوره، ۱۳ نفر از زنان، از حوزه انتخابیه تهران داوطلب شدند و تعداد دیگری از حوزه‌های دیگر، مانند یزد، اهر، نیریز و شهرضا. در مرحله اول انتخابات، ۱۸۰ نفر و در مرحله دوم ۹۸ نفر وارد مجلس شدند. در این دوره مجلس، چهار نماینده زن انتخاب شدند که همگی از حوزه انتخابیه تهران بودند و همه در ادوار پیشین نماینده بودند (رجبی، ۱۳۸۴: ۷). زنان نماینده مجلس سوم در کمیسیون‌های مختلفی مانند آموزش عالی، آموزش و پرورش و اصل نود فعالیت گسترده‌ای داشتند. نمایندگان این دوره مجلس، تعداد ۴۸۹ جلسه تشکیل دادند که در آن جلسات ۲۵۴ قانون تصویب شد، ۱۳۴ لایحه از طرف دولت و ۱۲۰ طرح از طرف

نمایندگان ارائه شد. طرح‌ها و لوایح این دوره با توجه به مشکلات و نیازهای جامعه و به‌ویژه در پیوند با مشکلات و مسائل اقتصادی و اجتماعی اقشار آسیب‌پذیر جامعه مطرح شد (جهان‌محمدی، ۱۳۸۹: ۹۳-۱۰۸) در مجلس سوم، اولین برنامه توسعه کشور به تصویب مجلس رسید. همچنین قوانین و مباحث مختلفی در مورد زنان و خانواده در این دوره مطرح شد که از جمله مهم‌ترین قوانین تصویب‌شده مربوط به زنان می‌توان به قوانینی در مورد اصلاح قانون طلاق و ازدواج موقت اشاره کرد (نعمتی، ۱۳۹۸: ۱۳۷-۱۳۹).

با شروع دوران سازندگی (۱۳۶۷-۱۳۷۱) و پایان جنگ هشت‌ساله تحمیلی، اولویت مسائل اقتصادی مورد توجه قرار گرفت. در دوره اول مجلس طرحی مبنی بر اصلاح قانون مدنی تصویب شد که دارای ۴۷ ماده و هشت تبصره بود. طرح فوق در مجلس سوم، از سوی نمایندگان مورد تجدید نظر قرار گرفت و در ۳ مهر ۱۳۷۰ با ۵۲ ماده و یازده تبصره تصویب شد. در تبصره ششم این قانون اختلافی وجود داشت که ضرورت حضور بانوان مشاور در دادگاه‌های خانواده را اثبات می‌کرد. این طرح با ارجاع به مجمع تشخیص مصلحت به تصویب رسید. همچنین موارد دیگری مورد بررسی قرار گرفت. برای مثال؛ با توجه به ماده دوم، تبصره یک قانون بازنشستگی زنان، که در ۱۳ اسفند ۱۳۶۸ از سوی مجلس شورای اسلامی تصویب شده بود، زنان این اختیار را داشتند که با بیست سال سابقه کاری و دریافت بیست روز حقوق، بازنشسته شوند (مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی دوره سوم، جلسه ۱۴، ۱۳۷۰: ۸۲۸۱).

انتخابات دوره چهارم مجلس شورای اسلامی و به تبع آن مجلس چهارم، از مهم‌ترین دوره‌های مؤثر در تحولات سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی است. انتخابات این دوره در شرایط خاصی برگزار شد. رهبر جمهوری اسلامی رحلت کرده، جنگ تحمیلی تازه به پایان رسیده و صحنه رقابت احزاب و گروه‌های سیاسی در این اوضاع، گرم بود. صلاحیت ۳۲۴۳ نفر از داوطلبان بدون توجه به گرایش‌های سیاسی آن‌ها از سوی شورای نگهبان تأیید شده بود و از این تعداد ۱۳۵ نفر در دوره اول انتخابات وارد مجلس شدند. از میان نفرات برگزیده نمایندگان مجلس این دوره، ۸۶ نفر زن داوطلب شدند و از بین آن‌ها نه نفر به مجلس راه یافتند. رشد تعداد نمایندگان زن این دوره، نسبت به ادوار پیش که چهار نفر بودند، ۱۲۵ درصد بود. بیشتر، نمایندگان زن تنها از تهران انتخاب شده بودند، اما اینک بانوانی از استان‌های خراسان، آذربایجان شرقی و کرمانشاه نیز به مجلس راه یافتند. میزان تحصیلات نمایندگان زن نیز نسبت به دوره قبل، بیشتر بود. مجلس چهارم گام‌های مهمی در جهت رشد و

نقش و عملکرد زنان در مجلس شورای اسلامی دوره پنجم ... (نورالدین نعمتی) ۲۹۷

توسعه اقتصادی کشور برداشت که برای نمونه می‌توان به تصویب برنامه دوم توسعه اقتصادی و تشکیل مرکز پژوهش‌های مجلس اشاره کرد. همچنین دولت با آزادسازی نرخ ارز و حرکت در جهت اقتصاد بازار آزاد، تورم بالایی ایجاد کرد (شارعی، ۱۳۹۶: ۹۸-۱۰۰). بر اساس قانون اساسی و سیاست کلی نظام، عمده فعالیت نمایندگان زن در مجلس، بر حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی، خانواده، آموزش و پرورش و استیفای حقوق زنان متمرکز بود.

جدول ۱. نمایندگان زن مجلس چهارم
(مأخذ: خسرو شیری و جوان، ۱۳۹۲).

ردیف	نام و نام خانوادگی	حوزه انتخابیه	تعداد آرای نهاییه	درصد آرای نهاییه	مرحله انتخاب	کمیسیون محل فعالیت	مدرک تحصیلی
۱	نقیسه فیاض بخش	تهران	۴۱۱۵۳۶	۲۰/۸	مرحله دوم	آموزش و پرورش	کارشناسی ارشد فلسفه و حکمت اسلامی
۲	مریم بهروزی	تهران	۳۷۷۹۷۸	۳۶/۸	مرحله دوم	امور قضایی و حقوقی	سطح عالی حوزه علمیه
۳	پروین سلیحی	تهران	۳۷۵۹۴۶	۳۶/۶	مرحله دوم	بهداری و بهزیستی	دانشجوی ارشد بهداشت
۴	مرضیه وحید دستجردی	تهران	۳۷۱۹۶۱	۳۶/۲	مرحله دوم	بهداری و بهزیستی	متخصص زنان و زایمان
۵	منیره نوبخت	تهران	۳۶۵۶۸۰	۳۵/۶	مرحله دوم	فرهنگ و آموزش عالی	کارشناسی ارشد الهیات
۶	قدیسه سیدعلوی	مشهد	۱۸۶۸۶۸	۳۵/۱	مرحله اول	بهداری و بهزیستی	متخصص زنان و زایمان
۷	فاطمه همایون مقدم	تبریز	۵۲۰۹۹۴	۳۰/۴	مرحله دوم	فرهنگ و آموزش عالی	کارشناس الهیات

کارشناسی زبان فرانسه	اصل نود	مرحله دوم	۲۶۱	۵۶۶۸	تبریز	فخرالتاج امیرشقایق	۸
کاردانی تربیت بدنی	آموزش و پرورش	مرحله دوم	۲۶۱	۳۳۱۲	کرمانشاه	اختر درخشنده	۹

در مجلس چهارم، ۶۳ لایحه و طرح در مورد زنان، کودکان و خانواده بررسی شد و به تصویب رسید. با پیوستن نظام جمهوری اسلامی به کنوانسیون حقوق کودک و اصلاح قوانین دوره‌های گذشته، گام‌های مهمی در جهت استیفای حقوق مادی و معنوی زنان برداشته شد؛ هر چند تا رسیدن به موضع مطلوب نیاز به برداشته شدن موانع و محدودیت‌های بیشتری بود.

سوی تلاش‌های انجام‌شده جهت بهبود شرایط داخلی زنان در مجلس چهارم، در تاریخ سیزدهم مرداد ۱۳۷۱ش، در جلسه هجدهم مجلس چهارم، توافق‌نامه‌ای مبنی بر همکاری و مشارکت دوسویه در زمینه‌های فرهنگی و آموزشی میان دو دولت جمهوری اسلامی ایران و جمهوری کنیا به تصویب رسید که شامل ۱۸ ماده بود. در ماده پنجم توافق‌نامه فوق از مبادله هیئت‌های زنان برای دیدار و مشارکت در حوزه پروژه‌های مربوط به زنان استقبال شده بود. در ماده مذکور چنین بیان شده بود: «از آنجا که در کشور کنیا زنان مسئولیت‌های مهمی در پروژه‌های فرهنگی و اجتماعی بر عهده دارند، بازدید از این طرح‌ها و تبادل اطلاعات و تجربیات می‌تواند برای هیئت‌های زنان هر دو کشور مفید واقع شود». در ماده ششم نیز ضمن اشاره به علاقه‌مندی دو کشور جهت مبادلات ورزشی زنان و مردان، از اهمیت تبادل دانش روز مریبان سخن گفته شده بود (مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی دوره چهارم، جلسه ۱۸، ۱۳۷۱: ۱۷۷-۱۸۶).

۴. انتخابات دوره پنجم مجلس شورای اسلامی و حضور نمایندگان زن

انتخابات دوره پنجم در دو مرحله به ترتیب در هجدهم اسفندماه سال ۱۳۷۴ش و سی‌ویکم فروردین‌ماه سال ۱۳۷۵ش برگزار گردید. در این دوره انتخابات از ۵۰۳۶۵ داوطلب، که ۳۲۶ نفر از آن‌ها زن بودند، تعداد ۳۰۲۳۱ نفر تأیید صلاحیت شدند که ۱۸۷ نفر از آن‌ها زن بودند (رجبی و توپچیانی، ۱۳۹۲: ۳-۵ و رجبی و همکاران، ۱۳۸۳: ۲-۶). همچنین از حدود ۳۲ میلیون نفر واجد شرکت در انتخابات، ۲۴۶۸۲۰۳۸۶ نفر رأی دادند. این تعداد نشان‌دهنده مشارکت ۷۱/۲۰ درصدی مردم بود که نسبت به دوره پیش، با مشارکت ۵۷/۸۱ درصدی، رشد چشم‌گیری داشت (خسروشیری و جوان، ۱۳۹۲: ۹۵-۹۷). انتخابات مجلس پنجم در شرایط

حساس بین‌المللی، پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و شکل‌گیری نظام جهانی تک‌قطبی ایالات متحده، با احیای هویت‌های ملی، قومی، منطقه‌ای و مذهبی برگزار شد. این دوره یکی از رقابتی‌ترین انتخابات بود که گروه‌ها و احزاب سیاسی درون نظام، تبلیغات وسیعی برای شرکت در آن انجام دادند و درصد بالایی از مردم نیز در این انتخابات شرکت کردند. رقابت انتخاباتی مجلس پنجم عمدتاً بین جناح‌های گوناگون نظام بود. مجمع روحانیون مبارز در اعتراض به رد صلاحیت اکثر داوطلبان خود از سوی شورای نگهبان، از ارائه فهرست انتخاباتی خودداری کرد. جناح چپ بدون حضور مجمع روحانیون، با ائتلاف جدیدی موسوم به خط امام (ره) که متشکل از سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی، انجمن‌های اسلامی، معلمان و دانشگاهیان بود، با ارائه فهرستی از داوطلبان، با جناح راست به رقابت پرداخت. مجلس پنجم با ترکیبی از حضور اکثریتی نمایندگان جناح راست، کارگزاران، جناح چپ و نمایندگان مستقل تشکیل شد (زارعی و فوزی، ۱۳۹۶: ۱۳-۲۰). مجلس پنجم (۱۳۷۵-۱۳۷۹) همزمان و مقارن با دولت‌های سازندگی سال اول (آیت‌الله هاشمی رفسنجانی) و اصلاحات سه سال بعد (حجت‌الاسلام سیدمحمد خاتمی) است. در این دوره، از مجموع ۲۷۰ نماینده در حوزه‌های اصفهان، زنجان، ملایر، میاندوآب، خمین، فومن، آستارا، رامهرمز، نطنز، نجف‌آباد، نائین، برخوارمیه، سلماس و ورزقان، انتخابات نه نفر از سوی شورای نگهبان باطل اعلام شد و اعتبارنامه نماینده رفسنجان در مجلس به تصویب نرسید و رد شد، نماینده بابل نیز در سی‌ام شهریور ۱۳۷۵ش به رحمت ایزدی پیوست. ترکیب نمایندگان مجلس در این دوره به این ترتیب است: ۹۸ نفر در دوره چهارم، ۴۴ نفر در دوره سوم، ۲۲ نفر در دوره اول، شش نفر در چهار دوره پیشین حضور داشتند و ۱۲۸ نفر سابقه نمایندگی نداشتند (خسرو شیری و جوان، ۱۳۹۲: ۹۵-۱۰۰).

از میان ۱۸۷ داوطلب زن، ۱۴ نفر به مجلس راه یافتند. از میان زنان انتخاب‌شده، دو نفر در مرحله نخست، هشت نفر در مرحله دوم، سه نفر در میان‌دوره‌ای اول و یک نفر در میان‌دوره‌ای سوم به مجلس راه یافتند. چهار نفر از آن‌ها در دوره چهارم، یک نفر در دوره دوم و سوم سابقه نمایندگی داشتند و نه نفر از آن‌ها برای اولین بار به مجلس راه می‌یافت. نسبت نمایندگان زن به کل نمایندگان دوره پنجم ۵/۱ درصد بود. مجلس پنجم در هفتم خرداد ۱۳۷۵ش تشکیل شد و در ششم خرداد ۱۳۷۹ش به کار خود پایان داد. در این مجلس ۳۸۷ جلسه علنی برگزار شد و از ۶۰۶ فقره لایحه و طرح، ۳۵۹ مورد تصویب شد که ۲۵۰ عدد

۳۰۰ تحقیقات تاریخ اقتصادی ایران، سال ۱۲، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲

لایحه و ۱۰۹ عدد طرح بوده است. همچنین ۱۳ مورد تحقیق و تفحص، دو مورد استیضاح و ۸۰ سؤال از وزراء به چشم می‌خورد (زارعی و فوزی، ۱۳۹۶: ۱۳-۲۰).

جدول ۲. نمایندگان زن مجلس پنجم شورای اسلامی
(مأخذ: خسرو شیری و جوان، ۱۳۹۲).

ردیف	نام و نام خانوادگی	حوزه انتخابیه	نماینده تعداد آرای نماینده	نماینده درصد آرا	مرحله انتخاب	کمیسیون محل فعالیت	مدرک تحصیلی
۱	سهیلا جلودارزاده	تهران	۲۰۴۸۳۷	۳۳/۲	مرحله دوم	کار و امور اجتماعی	کارشناسی مهندسی نساجی
۲	فاطمه رمضانزاده	تهران	۱۴۹۰۹۰۹	۲۷/۱	مرحله دوم	بهداری و بهداشتی	دکتری تخصصی زنان و زایمان
۳	نقیسه فیاض بخش	تهران	۱۹۷۱۵۵۷	۴۰/۵	مرحله سوم	قضایی و حقوقی	کارشناسی ارشد فلسفه
۴	فاطمه کروی	تهران	۲۷۴۳۳۹	۳۰/۵	میان‌دورهای سوم	اصل ۹۰	حوزوی
۵	منیره نوبخت	تهران	۱۰۲۵۵۳۰	۳۰/۴	مرحله دوم	فرهنگ و آموزش عالی	کارشناسی ارشد الهیات
۶	مرضیه وحید دستجردی	تهران	۱۰۲۵۶۲۹	۴۱/۱	مرحله سوم	بهداری و بهداشتی	دکتری تخصصی زنان و زایمان
۷	فائزه هاشمی قهرمانی	تهران	۲۴۴۴۴۱۵	۳۴/۸	مرحله اول	شوراها و امور داخلی کشور	دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق

نقش و عملکرد زنان در مجلس شورای اسلامی دوره پنجم ... (نورالدین نعمتی) ۳۰۱

۸	زهره پیشگاهی فرد	اصفهان	۳۳۹,۲۵۵	۳۸۲	میان دوره‌ای اول	فرهنگ و آموزش عالی	دکتری جغرافیای سیاسی
۹	نیره اخوان بی طرف	اصفهان	۲۰۰,۹۴۲	۵۹/۲۰	میان دوره‌ای اول	آموزش و پرورش	کارشناس ارشد فقه و مبانی اسلامی
۱۰	قدیسه سیدعلوی	مشهد	۴۶۶,۱۷۰	۳۹/۶	مرحله دوم	سیاست خارجی	دکتری تخصصی زنان و زایمان
۱۱	مرضیه صدیقی	مشهد	۴۶۷,۱۷۱	۴۷/۲	مرحله دوم	مسکن و شهرسازی، راه و ترابری	کارشناسی ارشد مهندسی
۱۲	مرضیه حدیدچی (دیباغ)	همدان	۳۱۶,۰۱۵	۷۳/۸	مرحله اول	امور دفاعی	حوزوی
۱۳	الهه راستگو	همدان	۱۱۲,۳۳۶	۴۴/۶	میان دوره‌ای اول	امور اداری و استخدامی	کارشناسی ارشد مدیریت
۱۴	شهربانو امانی زنگنه	ارومیه	۶۱۹,۵۲۶	۵۱/۳۰	مرحله دوم	اقتصاد	دانشجوی مدیریت

۵. کمیسیون زنان

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، طی اصول متعددی، زمینه‌ها و شرایط لازم برای مشارکت زنان با صراحت بیان شده است. پارلمان به‌عنوان نهادی مدنی، بیانگر رشد سیاسی و اجتماعی و پیونددهنده دو مفهوم «مشارکت سیاسی» و «مشارکت اجتماعی» است. در مجلس شورای اسلامی برای اصلاح و تکمیل لوایح و طرح‌ها، بر اساس آیین‌نامه‌های داخلی،

کمیسیون‌هایی دایر شده است تا فرصت لازم برای بحث، تبادل نظر و کارشناسی فراهم شود. از دوره اول تا پنجم، مباحث مرتبط با زنان، خانواده و کودکان در کمیسیون‌های مختلفی، به‌ویژه فرهنگی، مطرح و بررسی شده است. در این دوره، با افزایش تعداد کمی نمایندگان، به‌ویژه نمایندگان زن، این مسئله مطرح شد که خانواده اصلی‌ترین نهاد هر جامعه است و باید از این منظر به قانون‌گذاری پرداخته شود؛ همچنین بیان شد که برای رشد و تعالی خانواده، باید در قوانین زن و خانواده تحولی در جهت نزدیکی بیشتر به عدالت اسلامی، ایجاد شود. بر اساس طرح چنین ضرورت‌هایی، نمایندگان زن با تقاضای الحاق یک تبصره به ماده ۴۲ آئین‌نامه داخلی مجلس، اقدام به تشکیل «کمیسیون زنان» کردند (رجبی و آیت‌اللهی، ۱۳۸۳: ۱). در همین راستا، محمدمهدی رهبری املشی، سخنگوی کمیسیون تدوین آئین‌های داخلی، طرح فوق را در صحن علنی مجلس مطرح کرد و پس از بحث و بررسی‌های متعدد و سخنان موافقان و مخالفان، سرانجام مجلس شورای اسلامی در جلسه ۴۷ مورخ چهاردهم آذرماه ۱۳۷۵ش، با تشکیل «کمیسیون امور زنان، جوانان و خانواده» به شرط زن بودن حداقل نیمی از اعضا در صورت امکان، موافقت کرد و طرح فوق را به تصویب رساند. هم‌چنین بیان شد که عضویت در این کمیسیون مانع عضویت در سایر کمیسیون‌ها نمی‌شود (مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی دوره پنجم، جلسه ۴۷، ۱۳۷۵: ۳۱-۴۲؛ روزنامه رسمی به شماره ۱۵۱۲۲۴ و رجبی و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۴ و ۲۵).

۶. قوانین اشتغال زنان در مجلس پنجم

از مهم‌ترین مسائل پیش‌روی جامعه ایران در دهه هفتاد، پرسش‌ها و چالش‌های مربوط به حقوق و شرایط شغلی زنان شاغل، همسران مردان معلول و از کار افتاده، وضعیت معیشتی خانواده‌های شهدا، جانبازان و رزمندگان مفقودالثر جنگ تحمیلی، حذف حقوق و مزایای همسران شهدا پس از ازدواج و چگونگی حمایت از بانوان شاغل بود؛ به‌ویژه با این تأکید که به وظایف خانوادگی و نقش مادری آنان در محیط خانواده آسیبی وارد نشود. برخی از این پرسش‌ها و چالش‌ها در واقع مرده‌ریگی از شرایط خاص دوران جنگ تحمیلی و برخی دیگر، بازتابی از دگرگونی‌های اجتماعی و اقتصادی جامعه ایران در سده چهاردهم خورشیدی بودند. مجلس پنجم با نقش فعال کمیسیون زنان و نمایندگان زن، با تصویب لوایح و طرح‌ها، پیش‌کشیدن قوانین سازنده، اصلاح برخی مواد قانونی و افزودن تبصره‌هایی به قوانین، تا اندازه‌ای تلاش نمود تا به این پرسش‌ها و چالش‌ها، پاسخ‌های درخوری پیدا کند.

نقش و عملکرد زنان در مجلس شورای اسلامی دوره پنجم ... (نورالدین نعمتی) ۳۰۳

بر اساس گزارش محمدرضا مجیدی، مخبر کمیسیون اداری و استخدامی، بر اساس لایحه دولت، در ماده نه نظام هماهنگ حقوق، کمک‌هزینه عائله‌مندی زنان از قلم افتاده بود. این لایحه در جلسه ۲۷ مورخ پانزدهم مهرماه ۱۳۷۵ش در مجلس پنجم مورد بررسی قرار گرفت و بدون مخالف به شرح زیر تصویب شد:

مستخدمان زن شاغل و بازنشسته و وظیفه‌بگیر این قانون که دارای همسر نیستند یا همسر ایشان معلول و ازکارافتاده است و به‌تنهایی متکفل مخارج فرزندان هستند، از کمک‌هزینه عائله‌مندی بهره‌مند می‌شوند. حداکثر سن فرزندان بیست و در صورت ادامه تحصیل ۲۵ سال برای پسران، برای دختران تا زمان ازدواج و برای فرزندان معلول بدون شرط سنی خواهد بود.

هم‌چنین تبصره دوم این ماده، نیروهای مسلح، اعضای هیأت علمی شاغل، بازنشسته و وظیفه‌بگیر همه دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و مؤسسات پژوهشی را شامل می‌شود (مذاکرات مجلس، جلسه ۲۷، ۱۳۷۵: ۳۵-۳۷ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۰۴۶). در جلسه ۳۹ مورخ بیستم آبان ۱۳۷۵ش، بر اساس گزارش محمداقبر نوبخت حقیقی، سخنگوی کمیسیون برنامه و بودجه، طرحی از سوی نمایندگان، مبنی بر پرداخت حقوقی معادل حداقل حقوق کارمندان و کارکنان دولت، به والدین معظم شهدا به‌عنوان مستمری، به تصویب رسید. در این جلسه برای رفع ایراد شورای نگهبان، تبصره یک، که دولت را موظف می‌کرد افزایش مستمری والدین شهدا را در بودجه سالانه پیش‌بینی و درج کند، حذف شد (همان، جلسه ۳۹، ۱۳۷۵: ۲۸ و ۲۹ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۰۹۴). از سوی دیگر، حذف حقوق و مزایای همسران شهدا پس از ازدواج، مشکلات و چالش‌هایی برای ایشان ایجاد کرده بود. بر اساس گزارش محمدرضا مجیدی، سخنگوی کمیسیون امور اداری و استخدامی، در جلسه ۴۴ مورخ هفتم آذرماه ۱۳۷۶ش، تبصره‌ای با دو موضوع زیر به ماده مزبور الحاق شد:

۱. دریافت حقوق استخدام (رسمی و غیررسمی)، حقوق بازنشستگی و وظیفه مستمری (به‌سبب قانونی دیگر) و همچنین ازدواج همسران شهدا موجب قطع حقوق و دریافتی‌های موضوع تبصره نخواهد شد.

۲. دریافتی‌های فوق مشمول هیچ یک از مقررات مربوط به دریافت دو حقوق از صندوق دولت و بازنشستگی نمی‌شود (همان، جلسه ۴۴، ۱۳۷۵: ۳۸ و ۳۹ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۱۱۲).

قانون کار نیمه‌وقت بانوان، مصوب دهم آذرماه ۱۳۶۲ش، که سبب بروز مشکلاتی برای بانوان شاغل پاره‌وقت شده بود، با الحاق تبصره‌ای رفع شد. بر اساس تبصره مزبور، به دستگاه‌های موضوع قانون مزبور (قانون کار نیمه‌وقت بانوان) اجازه داده می‌شد در صورت تقاضای بانوان کارمند و همچنین موافقت بالاترین مقام مسئول، به جای خدمت نیمه‌وقت، زمان خدمت آن‌ها را به سه‌چهارم ساعت کار مقرر تقلیل دهند (همان، جلسه ۱۳۷۶: ۲۸ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۲۶۰).

نمونه دیگری از الحاق تبصره به قوانین موجود که در راستای بهبود شرایط زنان انجام شد، مربوط به قانون الزام فراگیر آموزش فنی و حرفه‌ای در مورد اشتغال برای زنان بود. بر اساس گزارش محمد قمی، مخبر کمیسیون کار و امور اجتماعی، تبصره‌ای به شرح زیر به قانون فوق اضافه شد:

«سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای کشور موظف است با استفاده از امکانات موجود جهت رفع مشکلات احتمالی زنان جویای کار، در همه مراکز استان و شهرستان‌ها متناسب با فرصت شغلی، زمینه‌های آموزش فنی و حرفه‌ای ایشان را فراهم کند.» (همان، جلسه ۹۶، ۱۳۷۶: ۲۹-۳۱ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۳۳۸).

از دیگر اقدامات مجلس پنجم در راستای بهبود شرایط معیشتی بانوان، طرح الحاق دو تبصره به ماده ۷۶ قانون تأمین اجتماعی بود. محمدرضا مجیدی، سخنگوی کمیسیون امور اداری و استخدامی، درباره ضرورت طرح الحاق دو تبصره به ماده ۷۶ تأمین اجتماعی، مصوب ۱۳۵۴ش، برای جلوگیری از مشکلات ایجادشده این ماده، سخن گفت. این طرح، مخالفان و موافقانی داشت. از جمله خانم سهیلا جلودارزاده در موافقت با طرح فوق و الحاق دو تبصره برای کمک به بانوان، سخنانی ایراد کرد. سرانجام طرح یادشده به تصویب مجلس رسید. بر اساس طرح مزبور، زنان کارگر با داشتن بیست سال سابقه کار و ۴۲ سال سن، به شرط پرداخت حق بیمه، می‌توانند با بیست روز حقوق بازنشسته شوند (همان، جلسه ۱۰۳، ۱۳۷۶: ۲۴-۲۸ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۳۳۸).

همچنین در جلسه ۱۵۱ مورخ شانزدهم آذر ۱۳۷۶ طبق گزارش محمدرضا مجیدی، سخنگوی کمیسیون امور اداری و استخدامی، به قانون مصوب سال ۱۳۷۵ش برای پرداخت پاداش پایان خدمت اداری، تبصره‌ای تصویب و الحاق شد مبنی بر پرداخت کامل پاداش ماده یک به مستخدمان شاغل شهید، از کارافتاده یا فوت‌شده. همچنین از مفاد این تبصره، پرداخت کمک‌هزینه ازدواج، برای ازدواج دائم مستخدم شاغل یا فرزند وی فقط یک‌بار

نقش و عملکرد زنان در مجلس شورای اسلامی دوره پنجم ... (نورالدین نعمتی) ۳۰۵

حسب مورد و کمک‌هزینه‌ای در مورد فوت مستخدم شاغل، بازنشسته و افراد تحت تکفل وی است (همان، جلسه ۵۱، ۱۳۷۶: ۲۲ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۵۴۸). طرح دیگری نیز از سوی نمایندگان جهت تسریع در استخدام فرزندان ایشارگر مطرح شد. قانون استخدام جانبازان، اسرا و خانواده شهدا، مصوب سال ۱۳۶۷ش، نیز به شرح زیر اصلاح شد:

تبصره یک؛ به جهت این قانون، فرزند، همسر، پدر، مادر، برادر و خواهر خانواده شهدا، جانبازان از کارافتاده، اسرا و مفقودالانرا انقلاب اسلامی از مزایایی برخوردار می‌شوند. فرزندان شاهد، مفقودین و از کارافتاده‌ها، در استفاده از تسهیلات، نسبت به سایر ایشارگران موضوع این قانون، دارای اولویت هستند. (همان، جلسه ۱۵۴، ۱۳۷۶: ۲۷ و ۲۸ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۵۵۱).

طرح دیگری که در این دوره مورد بررسی قرار گرفت، اصلاح ماده بیستم قانون مقررات استخدامی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی، مصوب بیست و هفتم تیرماه ۱۳۷۴ش بود. براساس گزارش احمد مهدوی ابهری، سخنگوی کمیسیون شوراها و امور داخلی کشور، نمایندگان برای جلوگیری از مشکلات ایجادشده در ماده مزبور، سخن گفتند و خانم منیره نوبخت به‌عنوان موافق از این طرح حمایت کرد. پس از بحث و بررسی، دو تبصره بدین شرح به قانون فوق اضافه شد:

تبصره یک؛ نیروی انتظامی می‌تواند از خدمات پرسنل زن در مواردی از قبیل آزمون‌های رانندگی، بازرسی زنان، گذرنامه برای زنان، مبارزه با مفاسد اجتماعی درخصوص جرایم زنان و اداره زندان‌های زنان استفاده کند و اولویت برای این مشاغل با پرسنل انتظامی زن است.

تبصره دو؛ نحوه استخدام، تبدیل وضعیت استخدامی شاغلان و نوع استفاده از لباس، درجات و علائم، با توجه به آئین‌نامه‌ای خواهد بود که به پیشنهاد وزارت کشور و نیروی انتظامی از سوی ستاد فرماندهی کل تصویب خواهد شد (همان، جلسه ۲۲۹، ۱۳۷۶: ۲۷ و ۲۸ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۶۲۶).

با این اوصاف، می‌توان چنین برداشت کرد که یکی از حوزه‌های اصلی فعالیت‌های مجلس پنجم شورای اسلامی که با مشارکت فعال نمایندگان زن و کمیسیون زنان انجام گرفت، چالش‌های مربوط به اشتغال زنان و شرایط معیشتی ایشان بود که با تصویب طرح‌ها و لوایح، افزودن تبصره‌هایی به برخی از مواد قوانین موجود و یا اصلاح آن‌ها، پیش برده شد.

۷. قوانین خانواده

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، رشد و تعالی نهاد خانواده پیوند نزدیکی با عملکرد زنان دارد و عملاً این نهاد با حقوق و وظایف بانوان گره خورده است. بر همین اساس، در تمامی حوزه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مرتبط با خانواده، همواره ردپایی از مسائل زنان به چشم می‌خورد و تشکیل کمیسیون زنان، جوانان و خانواده در مجلس پنجم نیز نمایان‌گر همین پیوند است.

در مجلس پنجم، با تشکیل کمیسیون زنان، جوانان و خانواده، از دید مسائل خانواده به قانون‌گذاری پرداخته شد. زنان نماینده برای رشد و تعالی خانواده، با ارائه طرح‌ها و تصویب قوانینی سعی در ایجاد تحولی در حقوق زنان داشتند. بر همین اساس، برای تداوم تشکیل خانواده، طرح الحاق یک تبصره به ماده ۱۰۸۲ قانونی مدنی در مورد مهریه را مطرح کردند. براساس گزارش جعفر گل‌باز، سخنگوی کمیسیون امور قضایی و حقوقی، برای رفع اشکالی که شورای نگهبان به ماده فوق گرفته بود، پیشنهادهایی مطرح شد و موافقان و مخالفان این طرح به ایراد سخن پرداختند. مرضیه وحید دستجردی با اشاره به اهمیت این طرح برای رفع مشکلات زنان و خانواده، خواستار موافقت سایر نمایندگان با طرح فوق شد.

به موجب تبصره‌ای که به ماده فوق افزوده شد، با تغییر شاخص قیمت سالانه، زمان تأدیه مهریه نسبت به سال اجرای عقد که توسط بانک مرکزی تعیین می‌شود، محاسبه و پرداخت خواهد شد، مگر آنکه زوجین در حین اجرای عقد به نحوی دیگر تراضی کرده باشند. آئین‌نامه اجرای این قانون حداکثر ظرف سه ماه از تاریخ تصویب آن، می‌بایست توسط بانک مرکزی با همکاری وزارت دادگستری و وزارت اقتصاد و دارایی، تهیه می‌شد و به تأیید هیأت وزیران می‌رسید (همان، جلسه ۱۰۷، ۱۳۷۶: ۳۱-۳۵ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۴۰۴). در همین دوره، طرح دیگری از سوی نمایندگان مجلس ارائه شد که مطابق آن تعدادی از دادگاه‌های موجود، به دادگاه‌های موضوع اصل ۲۱ قانون اساسی (دادگاه خانواده) اختصاص داده می‌شد. بر این اساس، رئیس قوه قضائیه مکلف می‌شد که ظرف سه ماه در حوزه‌های قضایی شهرستان‌ها به تناسب جمعیت آن حوزه، حداقل یک شعبه به دادگاه فوق اختصاص دهد. همچنین گفته شد که دادگاه عمومی حق رسیدگی به دعاوی مربوط به این دادگاه را نخواهد داشت. صلاحیت دادگاه‌های خانواده در رسیدگی به دعاوی مربوط به موارد زیر است:

نقش و عملکرد زنان در مجلس شورای اسلامی دوره پنجم ... (نورالدین نعمتی) ۳۰۷

۱. نکاح موقت و دائم. ۲. طلاق و فسخ نکاح، بذل مدت و انقضای مدت. ۳. مهریه. ۴. جهیزیه. ۵. اجرةالمثل و نحلۃ ایام زوجیت. ۶. نفقه معوقه و جاریهٔ زوجه و اقربای واجب‌النفقه. ۷. حضانت و ملاقات اطفال. ۸. نسب. ۹. نشوز و تمکین. ۱۰. نصب قیم و ناظر و ضم امین و عزل آن‌ها. ۱۱. حکم رشد. ۱۲. ازدواج مجدد. ۱۳. شرایط ضمن عقد.

قضات دادگاه‌های خانواده باید متأهل و با سابقهٔ حداقل چهار سالهٔ کار قضایی در حوزه‌های قضایی بخش، دادگاه عمومی بخش و قائم مقام دادگاه خانواده باشند. هر دادگاه خانواده در صورت امکان باید با حضور مشاور قضایی زن شروع به رسیدگی کند و احکام پس از مشاوره با مشاوران قضایی زن صادر خواهد شد (همان، جلسه ۱۱۱، ۱۳۷۶: ۲۳-۳۰ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۴۲۸). در این دوره، قانون دیگری مبنی بر واگذاری قیمومیت افراد محجور به مراجع قضایی و تحت شرایطی به رؤسای بهزیستی، ارائه شد (همان، جلسه ۱۰۷، ۱۳۷۶: ۳۰-۳۵ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۰۴۰۴). در همین رابطه، لایحه‌ای از سوی دولت در مورد تعیین مدت اعتبار گواهی عدم سازش زوجین به مجلس تقدیم گشت. این لایحه در جلسه ۱۳۹ مورخ یازدهم آبان ۱۳۷۶ ش مورد بحث و بررسی قرار گرفت. این لایحه ماده واحده‌ای داشت، بر این شرح که گواهی صادره از مراجع قضایی در خصوص عدم امکان سازش بین زن و شوهر، چنانچه ظرف مدت سه ماه از تاریخ ابلاغ به دفتر ثبت طلاق تسلیم نشود، از درجه اعتبار ساقط خواهد بود. در صورتی که گواهی یادشده ظرف مدت مقرر جهت اجرای طلاق تسلیم دفتر ثبت طلاق شود، سردفتر مکلف است به طرفین اعلام کند که جهت اجرای صیغه طلاق و ثبت آن حضور یابند. در صورت عدم حضور هر یک از طرفین در وقت مقرر، برای مرتبه دوم حداکثر ظرف مدت یک ماه دعوت و به شرح ذیل عمل خواهد شد:

الف) در صورت امتناع زوجه از حضور، زوج صیغه طلاق را جاری می‌کند و پس از ثبت به وسیله دفترخانه به اطلاع زوجه رسانده می‌شود.

ب) در صورت امتناع زوج از حضور و اجرای طلاق، دفتر مراتب را تأیید می‌کند و به دادگاه صادرکننده گواهی اعلام می‌دارد. دادگاه به درخواست زوجه، زوج را احضار و در صورت امتناع از حضور در دادگاه، با رعایت جهات شرعی صیغه طلاق را جاری و دستور ثبت و اعلام آن را به دفتر طلاق صادر می‌کند.

ج) در صورتی که زوج به دفترخانه مراجعه، ولی از اجرای صیغه طلاق امتناع کند، مطابق بند «ب» عمل خواهد شد (همان، جلسه ۱۳۹، ۱۳۷۶ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۵۳۶).

۸. قوانین حضانت فرزند

قوانین مربوط به حضانت فرزندان، از جمله مسائلی هستند که با توجه به روح حاکم بر قانون اساسی، با وظایف و عملکرد زنان پیوند پیدا می‌کنند. یکی از دستاوردهای مجلس پنجم شورای اسلامی در راستای مسئله حضانت فرزندان، اصلاح ماده ۱۱۷۳ قانون مدنی بود که اساساً مربوط به نقش و وظایف بانوان در بستر جامعه می‌شد. در این دوره، نمایندگان مجلس بر اساس طرحی، ماده ۱۱۷۳ قانون مدنی را غیرشفاف، دارای ابهام در بعضی از واژه‌ها، فاقد عدم قاطعیت لازم و مانع وحدت رویه دانستند. ماده فوق پس از بحث و بررسی به شرح زیر اصلاح شد:

هر گاه در اثر عدم مواظبت یا انحطاط اخلاقی پدر یا مادری که طفل تحت حضانت اوست، صحت جسمانی یا تربیت اخلاقی طفل در معرض خطر باشد، محکمه می‌تواند به تقاضای اقربای طفل یا به تقاضای قیم او و یا به تقاضای رئیس حوزه قضایی، تصمیم لازم برای حضانت طفل را اتخاذ کند.

بر این اساس، موارد زیر از مصادیق عدم مواظبت یا انحطاط اخلاقی والدین هستند:

۱. اعتیاد زیان‌آور به مواد مخدر، الکل و قمار.
۲. اشتهار به فساد اخلاقی و فحشا.
۳. ابتلا به بیماری روانی یا تشخیص پزشکی قانونی.
۴. سوءاستفاده از طفل یا اجبار او به انجام مشاغل ضد اخلاقی، مانند فساد و فحشا، تکدی‌گری، قاچاق و غیره.
۵. تکرار ضرب و جرح خارج از حد متعارف.

اصلاح ماده فوق با توجه به موارد یادشده که مصادیق عدم مواظبت و انحطاط اخلاقی والدین قلمداد می‌شدند، از سوی نمایندگان مجلس تصویب شد (همان، جلسه ۱۳۹، ۱۳۷۶: ۳۳-۳۵ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۵۳۶). یکی دیگر از طرح‌هایی که در مجلس به تصویب رسید، اصلاح ماده ۱۱۸۴ قانون مدنی بود. بر اساس گزارش موسی قربانی، سخن‌گوی کمیسیون امور قضایی و حقوقی، و همچنین بررسی نمایندگان، ماده ۱۱۸۴ به شرح زیر اصلاح شد:

هرگاه ولی قهری طفل رعایت غبطه صغیر را نکند و مرتکب اقداماتی شود که موجب ضرر مولی علیه شود، به تقاضای یکی از اقارب وی یا به درخواست رئیس حوزه قضایی، پس از اثبات، دادگاه ولی مذکور را عزل و از تصرف در اموال صغیر منع می‌کند و برای اداره امور مالی طفل فرد صالحی را به عنوان قیم تعیین می‌کند. همچنین اگر ولی قهری

نقش و عملکرد زنان در مجلس شورای اسلامی دوره پنجم ... (نورالدین نعمتی) ۳۰۹

به واسطه کبر سن یا بیماری و امثال آن قادر به اداره اموال مولی علیه نباشد و شخصی هم برای این امر تعیین نشود، طبق مقررات این ماده، فردی به عنوان امین به ولی قهری منضم می شود (همان، جلسه ۳۸۵، ۱۳۷۹: ۲۵-۲۷ و روزنامه رسمی به شماره ۱۶۱۰۰).

کوتاه سخن آن که مجلس پنجم شورای اسلامی با اصلاح مواد ۱۱۷۳ و ۱۱۸۴ قانون مدنی، تلاش نمود تا گام‌هایی در مسیر بهبود شرایط حضانت فرزندان و امور مالی اطفال بردارد که پیوند کاملی با مسائل خانواده و حوزه زنان پیدا می‌کرد.

۹. سایر قوانین مرتبط با مسائل زنان

سَوای تلاش‌های مجلس پنجم در زمینه بهبود شرایط اشتغال و معیشت بانوان، حضانت فرزندان و قوانین مربوط به حوزه خانواده، نمایندگان این دوره اقداماتی جهت ترقی بانوان در زمینه‌های فنی و حرفه‌ای برای ورود به حوزه کار و ارتقای شأن و منزلت ایشان در حوزه مطبوعات و جراید به انجام رساندند. اقدامات مزبور را می‌توان آمیزه‌ای از تلاش‌های فرهنگی و اجتماعی مجلس پنجم در راستای ترقی جایگاه اجتماعی زنان در بستر جامعه قلمداد کرد.

بر اساس گزارش محمد قمی، سخنگوی کمیسیون کار و امور اجتماعی، در مورد ایراد شورای نگهبان به طرح الزام فراگیری آموزش فنی و حرفه‌ای برای اشتغال به کار، پس از سخنان مخالفان و موافقان، طرح مزبور به شرح زیر تصویب شد:

«سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای کشور موظف است با استفاده از امکانات موجود جهت رفع مشکلات احتمالی زنان جویای کار در کلیه مراکز استان و شهرستان‌ها، متناسب با فرصت شغلی، زمینه آموزش فنی و حرفه‌ای ایشان را فراهم کند» (همان، جلسه ۹۶، ۱۳۷۶: ۲۹-۳۱ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۳۳۸).

در طرح دیگری نیز به دولت اجازه داده می‌شود از درآمدی که در اختیار شرکت سهامی دخانیات گذاشته می‌شود، معادل دو و نیم درصد برای فعالیت ورزشی بانوان و دوازده درصد برای توسعه فضای ورزشی بانوان اختصاص داده شود (همان، جلسه ۱۸۰، ۱۳۷۶: ۲۸-۳۰ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۵۷۷).

هم‌چنین در این دوره برای رفع ایراد از ماده ششم قانون مطبوعات، مصوب ۲۲ اسفند ۱۳۶۴ ش، نمایندگان موافق و مخالف سخنانی ایراد کردند و تبصره‌ای به این ماده اضافه شد. تبصره به این شرح است که استفاده ابزاری از افراد (اعم از زن و مرد) در تصاویر و محتوا،

تحقیر و توهین به زنان، تبلیغ تشریفات و تجملات نامشروع و غیرقانونی تخلف به حساب می‌آید. متخلف از مواد مندرج در این ماده، مستوجب مجازات مقرر در ماده ۶۹۸ قانون مجازات اسلامی است و در صورت اصرار، مستوجب تشدید مجازات و لغو پروانه خواهد بود (همان، جلسه ۲۰۹، ۱۳۷۷: ۳۳-۴۲ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۶۰۶). در این دوره، همچنین قانون طرح انطباق امور اداری و فنی مؤسسات پزشکی با موازین شرع مقدس، در رابطه با موضوع بهداشت و درمان، به تصویب نمایندگان رسید. قانون مذکور مشتمل بر هفت ماده و سه تبصره بود (همان، جلسه ۲۲۶، ۱۳۷۷: ۲۷-۳۱ و روزنامه رسمی به شماره ۱۵۶۲۳).

۱۰. نتیجه‌گیری

مجلس پنجم شورای اسلامی (۱۳۷۶-۱۳۷۹ش) در شرایط خاص تحولات بین‌المللی پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقرار نظام تک‌قطبی ایالات متحده، تشدید تحریم کشور با تصویب قانون تحریم ایران یا «داماتو» و تقابل اروپائیان و احیای هویت‌های مذهبی، ملی و قومی مصادف بود. مجلس پنجم در این دوره با مشارکت حداکثری مردم (۷۱/۲۰ درصدی) در راستای مصالح عالی‌نظام، تشکیل شد. این مجلس مصادف با دولت‌های سازندگی و اصلاحات بود و با آن‌ها تعامل سازنده‌ای برقرار کرد. در مجلس پنجم، طی ۳۸۷ جلسه علنی، از ۹۷۱ طرح، لایحه و اصل ۳۵۹ فقره تصویب شد. از این تعداد ۵۱ طرح و لایحه پیرامون مسائل زنان، خانواده و کودکان بود، که ۳۷ فقره از آن به تصویب رسید. با افزایش تعداد کمی نمایندگان زن (۱۴ نفر) و تشکیل کمیسیون زنان، جوانان و خانواده تمرکز به مسائل زنان، خانواده و کودکان بیشتر شد. در این دوره قوانین مهمی در موضوعاتی مانند اشتغال، ازدواج، طلاق، حضانت، حق اولاد، حقوق کودکان، آموزش و پرورش، درمان و آموزش پزشکی، کار نیمه‌وقت بانوان، امنیت شغلی و حمایت‌های مالی و ورزشی از سوی مجلس تصویب شد و به تأیید شورای نگهبان رسید. این قوانین مسیر پیشرفت و ترقی زن ایرانی و حضور هرچه بیش‌تر و فعال‌تر در عرصه‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی را فراهم کرد. زنان نماینده در این دوره، با فعالیت‌های بین‌المجالس در گروه‌های دولتی پارلمانی، مشارکت در نشست‌ها و اجلاس‌های مهم پارلمانی، ظرفیت پارلمانی جمهوری اسلامی را در تعامل با اتحادیه‌های بین‌المجالس یا هیأت پارلمانی سایر کشورها، افزایش دادند.

کتابنامه

- آبراهامیان، پرواند (۱۳۸۴). *ایران بین دو انقلاب*، ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی. چاپ یازدهم. تهران: نشر نی.
- جهان‌محمدی، رضا (۱۳۸۹). *مجلس شورای اسلامی دوره سوم*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- جیرهنده، عباس و بسطامی، رضا (۱۳۷۸). *دومین دوره مجلس شورای اسلامی*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- خسرو شیری، علی و جوان، مصطفی (۱۳۹۲). *مجلس شورای اسلامی دوره پنجم*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- در جست‌وجوی راه از کلام امام (۱۳۶۳). جلد دوم، دفتر سوم (زن). تهران: انتشارات امیرکبیر.
- رجبی، شهناز و آیت‌اللهی، زهرا (۱۳۸۳). *نگاهی به کمیسیون امور زنان، جوانان و خانواده در دوره پنجم*، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- رجبی، شهناز؛ توپچیانی، محمد و تقوی، هادی (۱۳۹۲). *مطالعات تطبیقی پارلمان، جایگاه زنان نماینده از دوره اول تا نهم مجلس شورای اسلامی*، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- رجبی، شهناز؛ تقوی، هادی و فیاضی، پرند (۱۳۸۳). *قوانین، طرح‌ها، لوایح مربوط به زنان و خانواده در مجلس شورای اسلامی ۱۳۷۵ تا ۱۳۷۹ دوره پنجم*، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- رجبی، شهناز؛ کلاکی، نرگس و عربلو، لیلا (۱۳۸۹). *مروری بر قوانین هفت دوره مجلس شورای اسلامی در موضوع زن و خانواده*، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس.
- رجبی، شهناز (۱۳۸۷). *قوانین مربوط به زنان، خانواده و کودکان طی سه دهه انقلاب اسلامی*، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- رجبی، شهناز (۱۳۸۴). *قوانین، طرح‌ها و لوایح مربوط به زنان، خانواده و کودکان در مجلس شورای اسلامی دوره سوم*، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- روزنامه کیهان (۱۳۶۷)، شماره ۱۳۳۳۲، تهران: کیهان.
- زارعی، علی و فوزی، یحیی (۱۳۹۶). «تحلیل بافت سیاسی، اجتماعی و تخصصی نمایندگان مجلس شورای اسلامی دوره اول تا پنجم»، *جستارهای سیاسی معاصر*، س ۸، ش ۱، صص ۴۵-۷۶.
- شادلو، عباس (۱۳۸۶). *جستاری تاریخی پیرامون تکثیرگرایی در جریان اسلامی و پیدایش جناح راست و چپ مذهبی*، تهران: وزراء.
- شارعی، عباس (۱۳۹۶). *تاریخ تحولات سیاسی مجلس شورای اسلامی*، تهران: سرو اندیشه.
- طهماسبی کیهانی، سامان (۱۳۸۵). *نقش زنان در نهضت امام خمینی «ره»*. تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- کولایی، الهه و خدیجه جدا (۱۳۹۹). *زن در تاریخ مجلس‌های ایران*، تهران: انتشارات خرسندی.

۳۱۲ تحقیقات تاریخ اقتصادی ایران، سال ۱۲، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲

- کولایی، الهه و خدیجه جدا (۱۳۸۵). «مجلس ششم و حقوق زنان»، نشریه آیین دی، ۵، صص ۸۶-۸۹.
- مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۰)، مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی دوره سوم، جلسه ۴۰۲.
- مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۱)، مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی دوره چهارم، جلسه ۱۴، مورخ ۱۳۷۱/۵/۱۳.
- مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۵)، مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی دوره پنجم، جلسات ۲۷، ۳۹، ۴۴، ۴۷، ۸۳، ۹۶، ۱۰۳، ۱۰۷، ۱۱۱، ۱۳۹، ۱۵۱، ۱۵۴، ۱۸۰، ۲۰۹، ۲۲۶، ۲۲۹، ۲۵۹، ۳۸۵، مورخ ۱۳۷۵/۷/۱۵-۱۳۷۹/۳/۱ ش.
- نعمتی، نورالدین (۱۳۹۸)، «عملکرد نمایندگان زن در مجلس شورای اسلامی دوره سوم و چهارم (۱۳۶۷ تا ۱۳۷۵)»، زن در فرهنگ و هنر، د ۱۱، ش ۱، صص ۱۳۳-۱۴۹.